

EL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

N 35

dla lenga piemuntèisa

Utùber 2017

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

L'italian parlà fora d'Italia

Anvece 'd parlé dël piemuntèis, ancheuj i l'uma pensà 'd fé chèiche usservassiun an sla lenga italian-a parlà ant le cumunità italofone spatarà an vaire pais dël mond. Vaire ani fa, quand ch'i andasiu ancora a scola, arfasendse a l'üsagi dla lenga italian-a, ij liber a scriviu che, ultra esse parlà an Italia, ant lë stat dël Vatican, ant la Repùlica 'd San Marino, la lenga italiana a l'era co parlà ant na part ëd la cunfederassiun Elvetica, ma co an vaire pais transuceanic, andua ch'a j'eru stabilisse tanti Italian, partì da quasi tüte le regiun ëd la Penisula.

Dait che stu trasferiment a l'era cuminsà ant l'eutsent, senza paura dë sbaliesse, as peul dì che la quasi totalità dë sti emigrant, nen mac a saviu nen parlé l'italian, ma forse, a capiùu gnanca la parlà dij cunpagn ëd viaggi, uriginari d'aute regiun. E forse, già ant ël piroscifo ch'a j'e mnava a destinassiun, a l'han cuminsà a anprende 'd parole ch'a sariu peui diventà part dël lessic ëd sua neuva lenga. A part son, a tuca co dì che vaire dë sti emigrant a j'eru analfabeta, e për lur la vita a l'era ancora pi grama. A tuca peui ancora arcurdé che l'emigrant d'antlura a l'avia bin poche agevullassiun dal pais ëd partensa e ancor menu da cul d'ariv e, suvens, a l'era sfrutà da 'd gent nen vaire unesta. Malgré tüte le difficoltà e j'antrap ch'i puduma gnanca imaginé, poc për volta sti emigrant ëd la prima ura a duviu avèj capì che 'l prublema pi gross a l'era cul ëd la lenga.

Rësguard a lon ch'a scriviu ij liber a proposit ëd la lenga a l'era giust a metà, përché s'a le vèra che fora d'Italia a esistiu tante cumunità italian-e, sua lenga a l'era pitost diversa da l'italian. An efet, ant la magiuransa dij cas, la parlà dë sti emigrant a l'era na mëscëtta 'd vaire dialet e 'd parole piaite da la lenga dël post, che cun ël passé del temp a diventava sempre pi familiar, tant che suvens ij termu dialetaj ch'a ieru simij a le vus dla

parlà lucal, a na piavu 'l sens. E parej, poc për volta, tante parole dla lenga dël post ch'a j'eru simij o avsin-e a cule dle parlà dj'emigrant, ma cun 'n valor semantic divers, a l'han rimpiaissà le veje parole ch'a sun sparie, përché ch'a l'aviu perdù so vej valor e a creavu mac ëd cunfusiun.

E son a l'é capità quasi daspèrtüt. Dait che le condissiun ëd vita e l'eculugia lenghistica a sun diverse da na sità a l'auta, për sta cita presentassiun i l'uma decidü 'd serne cume mudel la parlà 'd Muntreal, ch'a l'é la sità cuspupolita ch'i cunussuma mei. Adess sì, ij fieuj e ij nud ëd j'emigrant ëd na volta a parlu tüti la lenga dël pais andua ch'a vivu e ch'a sun nait. L'italianese, la lenga anventà da j'emigrant ëd na volta, e ch'i l'uma ciamà parèj për nen cunfundla cun cula d'aute sità andua ch'as parlu d'aute lenghe, a lé andebulisse e a l'é parlà dzurtüt da le persun-e ansian-e, mentre le neuve generassiun a parlu almenu due lenghe, l'inglèis e 'l fransèis, ma co la lenga dij ce ch'a l'han anprendù dai nonu quand a j'èru ancora ëd masnà.

Lon ch'a manca nen ëd surprinde ij türista italian ch'a passu da Montreal, a l'é la parlà cumün-a, anventà dai prim emigrant e ch'a l'é cunsulidasse cun ël temp. An sustansa as trata ëd na mëscëtta ëd parole piaite dai dialèt e mëscià cun ëd vus fransèise e inglese, ch'a piju na cunsunansa italian-a guernand le desinense finaj, ch'a indicu ël gener e 'l nümer dle vaire vus.

Adess, dop chèiche secul, la lenga dj'emigrant a l'é andebulisse e a l'é parlà pi che tüt da le persun-e ansian-e, mentre già da vaire ani, almenu ant ël Québec, le neuve generassiun a parlu vaire lenghe, nen tant l'italian e poc l'italianese bele se a lu capissu përché ch'a l'é la lenga dij nonu e la lenga ch'as parla an famija, cun le persun-e ansian-e e co cun j'italian ch'a rivo da fora e ch'a san nen parlé le due lenghe ufisij, val a dì l'inglèis e 'l fransèis lenghe ufisijaj dël Canada.

Äl prinsipi dla culonia as parlava mac fransèis, ma peui, dop la guera anglo amarican-a del prinsipi ëd l'èutsent al fransèis a l'é afiancasse l'inglèis e la situassiun lenghistica a l'é diventà pi cunplicà. Però, pèr turné al cambi ëd lenga ch'i l'uma signalà pi dzura pèr l'italianese ëd Montreal, ël prucess dè stu cambiament a l'é sempre l'istess e as peul verificchè ant ël vir ëd puchissime generassiun o d'urè 'd séculi. As part da l'ünilenghim dij prim emigrant che, ant ël curs ëd sua vita a passu a 'n bilenghism incipient, peui magari a 'n bilenghism prugressiv. As riva a 'n bilenghism integral quand la magiuransa dla pupulassiun ëd na regiun a deuvra le due lenghe pèr ij fait ëd la vita social. Co sta fase a peul duré 'd secuj. Peui, essend un-a dle due lenghe pi forta, as cuminsa la fase dël bilenghism regressiv. Ai sun sempre menu 'd bileng, e la magiur part as treuvu ant la cumunità dunt la lenga a regrediss. Malgré ij moviment puristic, la lenga pi debula a l'é sempre menu bin parlà e a presenta 'n nümer sempre pì gross ëd termu calcà dai mudej dla lenga pi forta. E parèj as riva a 'n bilenghism residuo, quand la lenga debula a l'ha perdù tute le sue funsiun ant la sucetà e a esist mac pì ant la memoria culetiva cume n'ansem d'expressiun o dè strütütüre duvrà an situassiun bin determinà.

Ëd cument rësguardant le particularità dla lenga ëd j'italian emigrà an vaire pais a j'eru già stait espress da 'd viaggiatur ch'a l'han lassane ëd testimoniense ant ij so scrit. Forse 'l prim ch'a l'ha lassane sue impressiun an sla lenga dj'emigrant a l'é stait Edmondo Deamicis. E s'è dapress i presentuma an piemuntèis ne scianc ëd lon ch'a l'avia scrivù an italian an sua cunta *Sull'Oceano* dël 1889: *Ma a bzugnava sente che vucabulari, a l'era 'l prim sagi ch'i sentia dla lenga drola parlà da nostra gent dël popul dop vaire ani 'd residensa an Argentin-a, andua, che mësciandse ai fieuj del pais, e ai cunsitadin ëd vaire part d'Italia, quasi tüti a perdu na part ëd so dialèt e a anprendu 'n poc d'italian pèr cunfunde peui l'italian e dialet cun la lenga lucal, bëttand desinense vèrnacular a*

*parole spagnole e viceversa, traduend literalment ëd frase proprie dij duj lengagi, che ant la tradüssiun a cambiù ëd sens o a na guernu pi gnün, e sautand quat volte ant el curs d'èn periud da na lenga a l'auta, cume ëd delirant. Co Mario Soldati an so liber *America primo Amore*, pubblicà vers la metà dj'ani 1930, a pruposit ëd la lenga ëd n'italo-american a l'avia scrivù: *aveva imparato un buffo gergo, misto di napoletano, pugliese, siciliano e slang americano,**

Cum as peul antüü nen tüte le pèrsune ch'a intru an cuntat cun la lenga ëd j'emigrant a la giudicu benevulment. En efet chèidün a la treuva comica, d'auti a la criticu e a j'e fin-a chi ch'a la dèspresia, mentre chi ch'a la parla a l'é urgujus ëd parleva pèrché ch'a l'é la lenga 'd sua gent. Ma prima 'd giudiché a bsugria sèrché ëd capì 'l pèrché dè sta lenga, che urmai a düra da secuj. Pèr capì l'urigin dè sta parlà a tucra parte dal prinsipi dl'emigrassiun quand, cum i l'uma dit, j'emigrant a rivavu a destinassiun senza gnanca savèj na parola dla lenga dël post. Poc pèr volta a l'han mëscià le sue parole essensiaj pèr supravive cun cule dël post, e poc per volta a l'é sautaje fora un gergun che, cun ël temp, a l'é diventà na lenga franca, ch'a j'era a la portà di furesté e co dle pèrsun-e dël post. Cun ël passé dël temp e cun l'ariv d'auti italian sta lenga a l'è ancora rinfursasse e senza tanti sfors a l'é diventà la lenga dla cumunità. Peui, quand ij cit a l'han cuminsà a andè a scola, a l'é stajè n'aut gross pass anans pèrché, ultra a amprende la lenga dël post, le masnà a la mustravu ai familiar pì vej ch'a l'aviu nen avü pussibilità d'andé a scola. Ancora vers la fin ëd j'ani '70, pì 'd na volta i l'uma vist ëd veiotu, om o done, cun ëd cit ëd set o eut ani. Nui i chërdü che ij vej a cumpagneissu ij cit a scola, dal dutur o da chèiche auta part, anvece quad un-a dè ste masnà a l'avia fèrmane pèr ciamene d'anfurmassiun, i l'uma capì che suvens sti cit a fasiu j'antèrpret e la guida ai vej dla famija.

A-i saria tante storie drole e patetiche da cunte, ma i pensuma ch'a sia mej parlé dla lenga ëd j'emigrant che a Montreal a l'é pitost particular pèrché, a diferensa 'd lon ch'a capita da d'oute part, le

lenghe forte dël post a sun due: 'l fransèis e l'inglèis. Le paricularità dè sta parlà, ch'i l'uma ciamà italianese, a sun tante e si dapress i arpuruma cule ch'an èsmiju le pi anpurtant.

Për lon ch'a rësguarda la prununsia, an gener a l'é cula dël pais d'urigin dij lucùtur. Ij pèrnom alucùtiv a sun dui: **tu** e **voi**. Èl salüt pi cumün a l'é **ciau**, ch'as deuvra co parland a 'd pèrsun-e estranee. Ch'as pensa mac a *ciau signore*. Èd volte ès salüt a l'é duvrà co a la radio a la fin èd la trasmssion.

N'auta paricularità èd l'italianese a l'è cula d'integré al sistema murfulogic italian ij prestit, ij nèulugism, nom o agetiv, fasendie seurte an vucal ch'a n'indica 'l gener e 'l nümer, an meud ch'as sapia se la parola an chesiu a l'é singular o plural, masculin-a o feminin-a. Ch'as pensa mac a *friso* (freezer), *giornalista*, *garagio*, *problemo*. Èd vire co 'n süfiss a peul avèj sta funsiun, ch'as pensa a *grippettina* o a *messariello* (piccolo guaio, mess ing.),

Èd volte la pressiu èd le lenghe forte a peul fé cambié la desinensa 'd na vus italian-a, ch'as pensa a *proposizione* anvece 'd pruposta, *adattazione* al post d'adattamento e co *risernazione* per prenotazione. A j'esmpi pen-a segnalà as peul giunteje cui ch'a rësguardu le desinense -mento e -tà, ch'a presentu vaire ucurense cume *avanzamento* al post èd miglioramento, *arruolamento* al post d'iscrizione, *stamento* al post d'affermazione. Për ij nom ch'a seurtu an -tà i signaluma magiorità (it. maggioranza), minorità (minoransa), efficacità (efficacia).

Ultra ij cas pen-a segnalà, a tuca peuj arcurdé ij prestit lenghistic e ij calc semantic ch'a arricchissu 'l lessic èd l'italianese. Èl prestit lenghistic a curèspund a l'inseriment èd na parola èd na lenga ant èl lessic èd n'auta. As parla 'd prestit èd lüssu mac quand la parola a l'é nen necessaria. Èd solit ant l'italianese as treuvu mac èd prestit èd necessità e cume dit pì dzura, l'última silaba a finiss sempre cun na vucal. Ch'as pensa a *cascio* (ing. cash), *pussiera* (fr. poussière), *donato* (ing. donat, ciambella), *caschetta* (fr. casquette, berretto).

As parla 'd calc semantic quand na parola 'd na lengua a pija 'l sens èd na vus simil o avsin-a 'd

n'auta parlà. Ant l'italianese ij cas dè stu gener a sun bundus e, an ste situassiu, èl termu italian a pija sempe 'l valor dla parola fransèisa o inglèisa. Ch'as pensa a *applicatione* (it. domanda, application ing.), *education* (it.istruzione, education ing.), *fattoria* (it.fabbrica, factory ing.), *forca* (it. forchetta, fork ing.), *focolaio* (it. camino, foyer fr.).

A l'è peui co antessant nuté che an curèspundensa 'd na vus italian-a as na peulu truve adiritüra due, un-a derivà dal fransèis e l'otra da l'inglèis. Ch'as pensa a *patente*, *stivali* e *scatola*, marcà si dapress: *permesso* (fr.permis de conduire) e *licenza* (driving licence, ing); *botte* (fr. bottes, it, stivali) e *butzi* (boots ing); *buatta* (fr. boîte) e *boxa* o *bocchessa*, (ing.).

N'aut tipu èd calc semantic a l'è cul ch'a cunsist ant la tradussiu leteral èd na parola cumposta o 'd n'espressiu an lenga furestera. Tra ij cas arlevà an ven bin arcurdé *la corte delle piccole creanze*, val a dè la pretüra; *il sacco a mano* (la bursëtta); *la mano povera* (main power office), an piemuntèis l'üfissi 'd culucament; *la bassa città* (down town), la *corda spinale* (la spin-a dursal) dall'ingleis spinal cord.

Sempre a pruposit dël calc tradüssiu an ven bin arcurdé j'espressiu marcà si dapress *gli affari marciano bene* o *il matrimonio cammina bene*. J'espressiu dè stu gener a sun bastansa frequent e si dapress i na presentüma duntrè autre ch'an ven-u an ment cume: *rispondere a na questiun* (ing. answer a question, répondre a une question fr.); *questioni strette*, (ing. questions straight). Antessant a l'é co l'usagi dël verb *giocare* ant le strütüre seguent: *giocare il piano*, *giocare la chitarra* e *fin-a giocare uno sport...* ch'a arcordu ij mudej inglèis e fransèis *play the piano* e *jouer le piano*. Sempre a pruposit èd l'anterferensa semantica i l'uma nutà che ant la parlà cumün-a chèiche termu italian a l'è andebulisse e a l'è sparì perchè ant la parlà lugal a l'ha na cunutassiu negativa o vulgar. Cum esempi i signaluma la vus asilo che ant la parlà chebechèisa a curespund a *manicomi*, e anlura a l'han rimpiaassalu cun la vus *maternella* rivà dal fransèis *école maternelle*.

Natüralmemt ij nèulugism pen-a segnalà a fan

nen part dël lessic ëd tüti ij parlant, përché ai sun tante persun-e ch'a parlu l'italian e nen l'italianese, ch'i pudriu ccunsideré na koiné intermedia tra l'italian e 'l fransèis e l'inglèis parlà a Montreal.

Sta koiné a tend a perde le carateristiche particular per avzinesse a la magiuransa dij parlant.

Dop sta ciaciarada an sël lessic, a tucra parlé dla gramatica, ma dait che le pagine d'ës buletin a bastrùu nen a dene na spiegassiun cunpleta, i l'uma pensà ëd presenté ëd parole e dë strütüre 'n poc furavia e drole, che 'd volte as treuvu ant le parlà dj'italian emigrà an pais andua le lenghe a sun diverse. Ch'as pensa a *coto di minkia*, ing. *mink coat*, it. *pelliccia di visone*; *fare il porco in cucina* fr. *cuocere il maiale*; *prendere il bagno*, fr. *prendre un bain*; ing. *take a bath*; *sedia roccante*, ing. *rocking chair*; *guardare bene*, ing. *to look nice*, avere un bel-l'aspetto; *senso comune*, ing. *common sense*, it. *buon senso*; *spogliare la grassa*, ing. *spoil the grass*, it. *rovinare l'erba*; *sul sale*, ing. *on sale*, it. *in vendita*; *fare la marketta*, ing. *market*, andare al mercato. Për lon ch'a rësguarda le singule parole i signaluma: *accidente* it. *incidente*; *acconto* conto, affettare concernere; *amicale* amichevole; *ancestri* antenati; *annervare* irritare, fr. *énervier*; *apribuate*, *apristole*; *ameliorazione*, *ameliotation*, fr. *miglioramento*; *bandido*, *band aid* ing. *cerotto*; *basamento*, ing. *seminterrato*; *bebetto e bibitte* *bebé*; *benevolo*, fr. *bénévole*, volontario; *billo* ing. *bill*, it. *conto*; *bevande spiritose*, ing. *spiritous*, bevande alcoliche; *bigghesciotte*, ing. *big shot*, persona importante, *bilancia*, ing. *balance*, estratto conto; *blocco*, ing. *isolato*, *bricchelliere*, ing. *bricklayer*, muratore; *boia*, ing. *boy* ragazzo; *bordante*, ing. *boarder* pensionante; *botto*, ing. *boat*, nave; *bosso*, ing. *boss*, capo; *buccere*, ing. *butcher*, fr. *boucher*, macellaio; *bulangeria*, fr. *boulangerie* panetteria; *bumo vagabondo*; *busso*, ing. *bus*, autobus; *camera*, ing. *camera*, macchina fotografica; *canna*, fr. *canne*, bastone; *cannetta* lattina, *cascetta*, fr. *cache* nascondiglio, *cantalupi* meloni; *carpeto*. ing. *carpet*, tappeto; *cava*, fr. *cave*, cantina; *celerino* fr. *céléry*; *sedano*; *cascio*, ing. *cach*, contanti; *cello*, ing. *cellar* cantina; *cioppa*, ing. *chop*,

A Turin ës buletin a l'é dait an umagi ai client dël Pastificio Giustetto, Via Santa Teresa 19. ang. Via S. Fr. d'Assis

Ès buletin as peul cSo lese a l'adressa marcà sù dapress <http://www.piemunteis.it/buletin-academia>

Èl temp a passa, passumlu bin

braciola; *checca* ing. *cake*, torta; *coltivato*, fr. *cultivé*; ing. *cultivated*, istruito; *confidena*, fr. *confiance*, fiducia; *corno*, ing. *corner*, angolo; *cotto e coto*, ing. *coat*, cappotto; *movimento*, ing. *moviment*, trasloco; *mofflore*, fr. ing. *muffler*, marmitta; *morgheggio*, ing. *morgage*, mutuo; *norza*, ing. *nurse*, *infermiera*; *obergine*, f. *aubergine*, melanzane; *offra*, fr. *offre*, offerta; *orangiata*, fr. *orangiade*, aranciata; *ospitale*, fr. *hopital*, ing. *hospital*, ospedale; *riviera*, fr. *rivière*, ing. *river*, fiume; *ruella* vicolo; *la stima*, ing. *steam*, il vapore; *ruiato*, fr. *roullé*, arrugginito; *scioppa* negozio; *scrappa* rottame; *segnare* fr. *signer*, firmare; *tiraggio* fr. *tirage*, sorteggio; *sinco* lavandino; *tenente* inquilino; *la venuta*, il viale; *viraggio* curva; *valletto* portamonete; *turchino* tacchino; *truboli* guai; *tronco* baule; *trocco* camion; *ticchetta*, biglietto e multa; *tippa* mancia; *pippa* tubo; *ristorazione* restauro; *triche* scherzo; *scarpe rullanti*, pattini a rotelle; *pussiera* polvere; *parenti* genitori; *pelusa* aiuola, *pimenti* peperoni; *pinotte*, noccioline; *plombiere* idraulico, *farma e ferma* fattoria; *fattoria* manifattura; *fensa* siepe, *floro* pavimento, *gara* stazione, *giavella* candeggina; *gomme*, ing. *gums*, gengive; *grabugio*, fr. *scompiglio*; *grosseria* drogheria; *vegetali* legumi.

Për dé n'idea dij verb si dapress i presentuma: *affettare* (ing. *to affect*, it. *concernere*); *annoiare* (disturbare, ing. *annoy*, fr. *ennuer*); *appuntare* (nominare, ing. *to appoint*); *balaiare* (scopare, fr. *balyer*); *batir* (costruire, fr. *batir*); *pellettare* la neva (spalare, fr. *pelleter la neige*); *draivare* (guidare, ing. *to drive*); *frottare* (strofinare, fr. *frotter*); *pusciare* (spingere, fr. *pousser*, ing. *to push*); *salire* (it. *sporcare*, fr. *salir*); *seccare* (asciugare, fr. *secher*);

Ste parole, e tante altre, a fan part dël lessic ëd la lenga ëd vaire persun-e uriginarie ëd noss pais ch'a je scuta a sun urgujus ëd бүтэ an mostra sua parlà senza gena. Adess ij fieuj e ij nud dij vej emigrant ch'a l'han fait tanta stra, quand a van a visité ij post ëd la memoria, për nen gené ij parent ch'a capissu nen le sue lenghe, as butu a parlé cul a poc ch'ai resta dël gergun dij so ce e a tiro fora 'd termu cume *bosso*, *giobba*, *mariaggio*, *nappa...*, ch'a fan resté anbajà chi ch'a je scuta.